

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΟΥΝΝΙΠ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΗΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

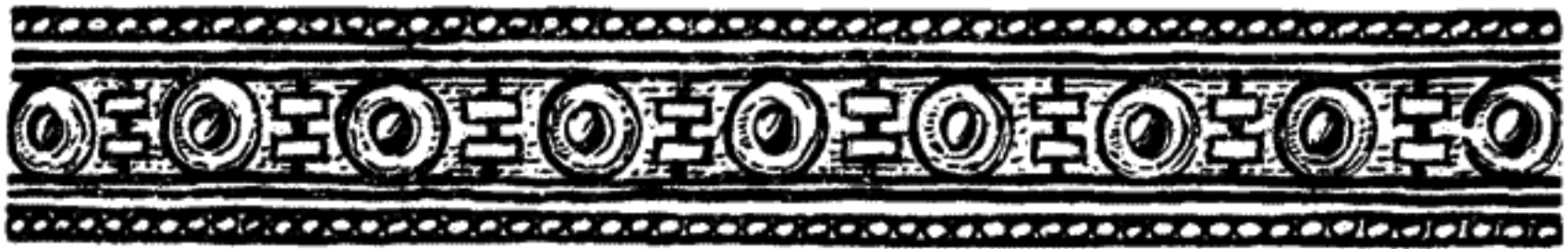
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1955

Μ. Α. Ν. Τ. Ο. Υ. Σ. Τ. Α.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ

[ΜΙΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ALBERT CAMUS]

Τὸ μέλλον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ... Τί ἄλλο μπορούσαμε νὰ κουβεντιάσομε με τὸν Albert Camus, λόγιο πολὺ-πλευρο (φιλόσοφο, δημοσιογράφου, μυθιστοριογράφου, θεατρικὸ συγγραφέα), ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀντιπροσωπευτικὸς σήμερα στὴ Γαλλία, ποὺ ζεῖ με πάθος τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου καὶ ἀγωνίζεται νὰ βρεῖ μιὰν «ἐντιμὴ λύση», διέξοδο στὴ φοβερὴν ἀμηχανία τοῦ καιροῦ μας; Τὸ θέμα ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν πρόεδρο τοῦ «Συλλόγου γιὰ τὴν καλλιέργεια πνευματικῶν σχέσεων μεταξὺ Ἑλλάδας καὶ Γαλλίας» κ. Ἀγγελὸ Κατακουζηνὸ ποὺ διηύθυνε με δεξιοτεχνία καὶ ἀβρότητα τὴ δημόσια συζήτησή του στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν τὸ βράδυ τῆς 28ης Ἀπριλίου. Καὶ προκάλεσε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὸ ζωντὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ ποὺ εἶχε ἤδη ἀκούσει τὴν προηγούμενη βραδιά στὸν «Παρνασσὸ» τὸν Γάλλο συγγραφέα νὰ μιλεῖ γιὰ τὴν «Τέχνη καὶ τὴν Ἐποχὴ μας» καὶ εἶχε θαυμάσει τὴ δυνατὴ σὲ λεπτὲς διακρίσεις καὶ ἠθικὰ γενναία σκέψη του, καθὼς καὶ τὸν πυκνὸ, λαγαρὸ καὶ ὀρμητικὸ λόγο του.

Εἶναι τὸ θέμα ποὺ συγκινεῖ ὄλους τοὺς στοχαστικὸς ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς ἀγαπημένης, ἀλλὰ καὶ τραγικῆς μαζί γωνίας τῆς Γῆς, ποὺ ἀτενίζει σήμερα με ἀγωνία πρὸς τὸ μέλλον τοῦ λαμπροῦ πολιτισμοῦ τῆς, καθὼς αἰσθάνεται τὶς δυνάμεις τῆς φθορᾶς νὰ ἐντείνουν ὄλο καὶ περισσότερο τὸ διαβρωτικὸ ἔργο τους, ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά της, ἀλλὰ προπάντων μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους της. Ἐχασε ἤδη, ἀπὸ δική της ὑπαιτιότητα καὶ ἐνοχλή, τὴν πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ κόσμου ἢ Εὐρώπη. Συνθλίβεται ἀνάμεσα σὲ κολοσσούς ποὺ ὀρθώνονται ἀντιμέτωποι γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὴ διακυβέρνηση τῆς οἰκουμένης καὶ κινδυνεύει νὰ χάσει τὴν αὐθυπαρξία της. Τί πρόκειται λοιπὸν νὰ ἀπογίνει ὁ πολιτισμὸς της; Αὐτὸ τὸ ἐξαισιό οἰκοδόμημα ποὺ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἔβαλαν τὰ θεμέλιά του, ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ ἔδω-

σε μιὰ «τέταρτη» διάσταση, ἢ Ἀναγέννηση τὸ ἀνακαίνισε καὶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι αἰῶνες, ὁ 17ος, ὁ 18ος καὶ ὁ 19ος, τὸ διαμόρφωσαν ὀριστικὰ;

Ἀπὸ τὴ δεύτερη κιάλας δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας, ἀπάνω στὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ἕνα κακὸ προαίσθημα ἄρχισε νὰ βασανίζει τὶς πρὸ διορατικὲς συνειδήσεις τῆς Εὐρώπης· ὁ φόβος ὅτι ὁ πολιτισμὸς της κινδυνεύει θανάσιμα, ὅτι ἐπίκειται ἡ κατάρρευση καὶ ὁ ἀφανισμὸς του. Ἀπὸ τότε τὰ γεγονότα ἦρθαν ραγδαῖα καὶ ἐπιδεινώσαν τὴν κατάσταση. Σήμερα οἱ προφήτες τοῦ τέλους πλήθυναν καὶ τὰ κηρύγματα τῆς ἀπόγνωσης («μεσσιανικὰ» καὶ «χιλιαστικὰ») ποὺ συνήθως παρουσιάζονται στὶς κρίσιμες ὥρες τῆς ἱστορίας, ἀκούονται ὄλο καὶ πρὸ πυκνὰ, ὄλο καὶ πρὸ παθιασμένα, ἀπὸ διάφορες προελεύσεις καὶ με ἄλλο τόσο διάφορες ἐπιδιώξεις. Θὰ ἐπιζήσει ἄραγε ὁ πολιτισμὸς μας, ἢ θὰ παραδώσει τὴ θέση του σὲ ἄλλες μορφὲς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς;

Βέβαια θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ξεχωρίσει τὴν τύχη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴ μοίρα, τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ, τῆς Εὐρώπης, ὡς ὀρισμένου ἀπάνω στὸ Χάρτη γεωγραφικοῦ χώρου, καὶ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι τὸ μέλλον αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη συνυφασμένο με τὸ μέλλον τῆς περιοχῆς ποὺ ὀνομάζομε κεντρικὴ καὶ δυτικὴ (ἠπειρωτικὴ καὶ νησιωτικὴ) Εὐρώπη. Τὴ διάκριση αὐτὴ τὴν ἔκανε, παρεμβαίνοντας στὸ τέλος στὴ συζήτηση τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ κ. Γ. Τενεκίδης ὅπως, εἶπε, ὁ ἀρχαῖος Ἰσοκράτης «Ἕλληνες» ὀνόμαζε ὄλους ὄσοι, ἄσχετα με τὴ φυλετικὴ προέλευση ἢ τὴν πολιτικὴ τους τοποθέτηση, ἦσαν μέτοχοι τῆς «ἑλληνικῆς παιδείας», ἔτσι καὶ φορεῖς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη καὶ ἀποκλειστικὰ οἱ «εὐρωπαῖοι», ἀλλὰ ὄλοι ὄσοι (σὲ ὀποιοδήποτε γεωγραφικὸ ἢ κοινωνικοπολιτικὸ πλάτος ζοῦν) ἔχουν κατὰ κάποιον τρόπο κάνει δικὸ τους τὸ πνεῦμα, τὴν «παιδεία» αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅμως, κι' ἂν ἀκόμη παραδεχτοῦ-

με ότι ένας ιστορικά διαμορφωμένος πολιτισμός (δηλαδή ένας ορισμένος τρόπος ζωής και σκέψης, μια ορισμένη θέση και ιεράρχηση αξιών) μπορεί, μεταφυτευόμενος σε άλλο φυλετικό καθεστώς, άλλο γεωγραφικό τοπίο και άλλο κοινωνικό κλίμα, να μην αλλοιωθεί έως το σημείο να χάσει τα κύρια χαρακτηριστικά του, το πρόβλημα παραμένει: ποιά θάνα ή αύριανή τύχη του ευρωπαϊκού πολιτισμού μέσα στον κόσμο που θα βγει από τις φοβερές (ήθικες και πνευματικές, οικονομικές και πολιτικές) ζυμώσεις του ταραγμένου καιρού μας; Θα περισωθεί (και έως ποιό σημείο), ή θα καταρρεύσει οριστικά και ένας άλλος θα τον διαδεχτεί στη σκηνή της ιστορίας;

Μολονότι ο Albert Camus, για να φανεί ευχάριστος στο Αθηναϊκό Κοινό που του έκανε θερμή υποδοχή, δέχτηκε ν' απαντήσει και σε όποιεσδήποτε άλλες έρωτήσεις του τεθούν από τους ακροατές του, προφορικά ή γραπτά, κυρίως γύρω από το κεντρικό του θέμα περιστράφηκαν οι όμιλλες στη συγκέντρωση της 28ης Απριλίου. Και αυτές μόνο θα συνοψίσω εδώ.

* * *

Τη συζήτηση άνοιξε ο γράφων με μερικές διευκρινίσεις που τις θεώρησε αναγκαίες, για να τεθεί με κάποια τάξη το ζήτημα. Ποιά να είναι τάχα η αληθινή, ή αυθεντική φυσιογνωμία του πολιτισμού μας; Αυτό θα έπρεπε να ξεκαθαρίσουμε, προτού μιλήσουμε για την τύχη που τον περιμένει. Γιατί τα στοιχεία που με τη σύνθεσή τους αποτελούν τη μορφή του, δεν βρίσκονται όλα στο ίδιο ιστορικό επίπεδο και είναι πολύ πιθανό να μην έχουν στο μέλλον όλα το ίδιο πεπρωμένο. Όταν αντιθέτομε τη «Δύση» προς την «Ανατολή», συνηθίζομε να βλέπομε την ούσια του δυτικού πολιτισμού στην τάση του να απαλείφει από τη (φυσική και ιστορική) πραγματικότητα κάθε τι που αντιστρατεύεται στο «Λόγο» και να υποτάζει τις φυσικές δυνάμεις στην υπηρεσία ανθρώπινων σκοπών. Δηλαδή θεμέλια του πολιτισμού μας θεωρούμε τη θετική επιστήμη και την τεχνική. Αν όμως πιστεύομε ότι αυτά είναι και τα κύρια χαρακτηριστικά του, ποιός κίνδυνος αφανισμού τον απειλεί σήμερα; Τόσο η θετική επιστήμη όσο και το γέννημά της, η τεχνική, προκόβουν σε όλες τις ισχυρές χώρες του κόσμου και στο μέλλον η πρόοδός τους θα είναι (όπως ασφαλώς μπορούμε να προβλέπομε, αν ένας «άτομικός» πόλεμος δεν εξολοθρέψει το ανθρώπινο γένος) ακόμη μεγαλύτερη. Έντελως διαφορετική δψη παρουσιάζει το ζήτημα, εάν προσέξομε άλλα γνωρίσματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, π. χ. την ήθικη αξία που έδωσε στην ανθρώπινη προσωπικότητα, και το

κριτικό πνεύμα. (Κατά βάθος εδώ έχουμε ένα και όχι δύο χωριστά γνωρίσματα γιατί εκείνος που διακηρύττει ότι ο άνθρωπος αν άνθρωπος είναι άξιος σεβασμού και κανείς δεν έχει το δικαίωμα να πληγώσει την αξιοπρέπειά του για οποιοδήποτε σκοπό, αναγνωρίζει ταυτόχρονα ότι κάθε αγαθό πολιτισμού, προτού επιβληθεί και για να επιβληθεί, πρέπει να αποδείξει τη γνησιότητα των τίτλων του μπροστά στην ανθρώπινη συνείδηση). Αν αυτά θεωρούμε κύρια χαρακτηριστικά του πολιτισμού μας, τότε δικαιολογημένα πρέπει να ανησυχούμε για το μέλλον του, γιατί σήμερα πραγματικά απειλούνται από σοβαρές κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, που σημειώνονται στις μεγαλύτερες χώρες του κόσμου, και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και το πνεύμα το κριτικό. — Το λοιπόν πρέπει εξ αρχής να ξεκαθαρίσομε: Ποιά είναι τα ουσιαστικά γνωρίσματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού; Και ποιων απ' αυτά η τύχη διαγράφεται σήμερα σκοτεινή; Θα επιζήσουν ή όχι;

Όταν ο λόγος είναι για το «μέλλον», αποκρίθηκε ο Albert Camus, δυσκολεύεται να εκφράσει τη γνώμη του. Έχει ζωνή την αίσθηση του παρόντος, ακόμη και του παρελθόντος, αλλά για το μέλλον δεν μπορεί να προφητέψει. Άλλωστε η λύση ενός τέτοιου προβλήματος προϋποθέτει μια μάζα γνώσεων, που δεν τις έχει. Όσο βρίσκει ότι το ζήτημα έτέθηκε σωστά. Ως εξανθρωπισμός του φυσικού κόσμου, ως καθιέρωση επιστημονικών μεθόδων στην έρευνα και στη χρησιμοποίηση των φυσικών δυνάμεων, το ευρωπαϊκό πνεύμα δεν απειλείται σήμερα και αν κινδυνέψει κάποτε, θα κινδυνέψει από τον ίδιο τον εαυτό του. Το αντίθετο συμβαίνει με την άλλη κατάκτηση του πολιτισμού μας: Την αταξία της ανθρώπινης προσωπικότητας. Ο αριθμός των προσώπων που ταπεινώνονται είναι σήμερα μεγαλύτερος από άλλοτε. Οι δυνάμεις του κακού όλο και περισσότερο πληγώνουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Έπειτα από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ο άνθρωπος ταπεινώνεται, σχεδόν παντού. Συμβαίνει μάλιστα τούτο το παράδοξο: το ένα αγαθό του πολιτισμού μας, όπως ενσαρκώνεται στην επιστήμη, δηλ. η τυφλή πίστη στο λογικό, το πνεύμα του καρτεσιανού ορθολογισμού, είναι υπεύθυνο για την κάμψη του δεύτερου, για τη μείωση δηλ. του σεβασμού προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Φυσικά κανείς δεν καταδικάζει τις προόδους της τεχνικής, ούτε επιτρέπεται να νοσταλγεί την επιστροφή στο πρωτόγονο στάδιο της χειράμαξας. Ό,τι αποδοκιμάζομε είναι η διαστροφή που έρχεται μαζί με την ανεπιφύλακτη πίστη στο «Λόγο της τεχνικής», με την απεριόριστη έπιβολή της τεχνοκρατίας, γιατί το καθεστώς αυτό

ὄλο καὶ περισσότερο πνίγει τὸν ἄνθρωπο.

Ποιά εἶναι τὰ οὐσιαστικά γνωρίσματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ; Ὁ καθέννας, εἶπε ὁ Camus, ἔχει ἐδῶ τὴ δική του προοπτική. Κατὰ τὴν ἀντίληψή του, ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς εἶναι: «ἓνα σύμπαν πληθυντισμοῦ» (un univers de pluralisme) με βάση τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία, ἓνας κόσμος δηλαδή ὅπου πλῆθος καὶ ποικιλία ἀπόψεων (θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν) ἀναπτύσσονται καὶ ἀντιμετωπίζονται μέσα σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ποὺ δὲν τελειώνει. Ἐχθρὸς του εἶναι κάθε ὀλοκληρωτικὴ ἰδεολογία καὶ ἔμβλημά του ὁ βαθὺς λόγος τοῦ Voltaire: δὲν σκέπτομαι ὅπως σεῖς, ἀλλὰ εἶμαι ἔτοιμος νὰ πεθάνω γιὰ νὰ μπορεῖτε σεῖς νὰ σκέπτεστε ὅπως σκέπτεστε.

Ὅσο γιὰ τὸ μέλλον αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, φυσικὰ βεβαιότητα δὲν χωρεῖ, ἀλλὰ μόνο πιθανολογίες μπορεῖ κανεὶς νὰ διατυπώσῃ βασιζόμενος στὴν προσωπικὴ του ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ μᾶς κρέμεται ἡ τύχη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ἐπιζήσῃ· πρέπει ὅμως νὰ ἀγωνιστοῦμε γιὰ νὰ ζήσῃ. Δὲν εἶμαι — εἶπε — ἀπαισιόδοξος· ἐλπίζω. Πρῶτα γιὰτὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ναπολέοντα ἕως σήμερα, δηλαδή μέσα σὲ 150 χρόνια, ὁ κόσμος μας πραγματοποίησε πολὺ μεγαλύτερες προόδους ἀπ' ὅσες ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν οἱ αἰῶνες ποὺ μεσολαβοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κλασικὴ ἐποχὴ ἕως τὴν Ἀναγέννηση. Ἐπειτα γιὰτὶ, ὅπως πολὺ ὀρθῶς, σημειώνει ὁ Ortega Y Gasset, τὰ ἑκατὸν ὀγδόντα ἑκατομμύρια τῶν Εὐρωπαίων τοῦ 18ου αἰῶνα ἔγιναν τὸ 1800 τετρακόσια ἐξήντα. Σήμερα εἴμαστε πολὺ περισσότεροι. Ἐφτάσε ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων μαζῶν καὶ πρέπει νὰ ἀνοίξουμε τὰ διανοητικὰ μας πλαίσια γιὰ νὰ συλλάβομε τὰ αἰτήματά της. Ἡ ἀναπροσαρμογὴ εἶναι ἀπαραίτητη. Οἱ «ἰδεολογίες» μας σήμερα εἶναι τουλάχιστον 100 χρόνια πίσω ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας. Ἐδῶ κορυφώνεται τὸ δράμα τοῦ καιροῦ μας. Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνο ἀπὸ τὸ νὰ ἐξακολουθεῖ κανεὶς νὰ πιστεύει σὲ «ἰδεολογίες» ξεπερασμένες καὶ ἀχρηστες.—

Τὸ μόνο ποὺ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ἀπάνω σ' αὐτὲς τὶς αἰσιόδοξες καὶ θαρραλέες σκέψεις εἶναι ὅτι τὸ πρόβλημα, ποὺ ἔχομε σήμερα νὰ λύσομε, εἶναι παραπολὺ δύσκολο. Ἀνάμεσα στὶς δύο ἀπόψεις τοῦ πολιτισμοῦ μας (ποὺ ὀνομάσαμε παραπάνω) φαίνεται πῶς ὑπάρχει μιὰ στενόχωρη ἀντινομία. Τὴν ἀξία τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας καὶ τῆς κριτικῆς σκέψης ἢ κοινωνία μας τὴ θεώρησε ὑψηλὴ καὶ ἀπαραβίαστη, ὅταν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνικὴ τὴν ἔφεραν σὲ ὀρισμένο σημεῖο πολιτισμοῦ. Τώρα τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ἀπειλοῦνται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἰδίων δυνάμεων ποὺ τὰ ἔφεραν στὸ φῶς τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὴ γνώμη μου (εἶπα τὸ

βράδυ ἐκεῖνο στὸν Albert Camus) ἡ τύχη τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ κριθεῖ ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἐδελφώσει καὶ πάλι αὐτὲς τὶς δύο δυσκολοσυμβίβαστες τάσεις.

* * *

Μὲ τὴν ἐρώτησή του ὁ κ. Κωνστ. Τσάτσος ἔκαμε μιὰν ἄλλη τομὴ στὸ θέμα. Τὸ προσεχτικὸ μάτι, εἶπε, θὰ διακρίνει δύο κυρίαρχα ρεύματα, δύο δεσπόμενες τάσεις μέσα στὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ μας ζωὴ. Τὴ μιὰ θὰ τὴν ἔλεγε κανεὶς ρωμαντικὴ, τὴν ἄλλη κλασικὴ. Ἡ πρώτη ρέπει πρὸς τὸ πάθος, τὴν ἀκρότητα, τὸ ὑπέρμετρο καὶ ἐκφράζεται με τὸν ἱρασιοναλισμὸ καὶ τὸν ὑποκειμενισμὸ στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τέχνης, με τὸν ὀλοκληρωτισμὸ καὶ τὸν μεσσιανισμὸ στὴ σφαῖρα τῶν κοινωνικῶν ζυμώσεων καὶ τῆς πολιτικῆς. Εἶναι ἡ τάση ποὺ θυσιάζει τὸ παρὸν γιὰ νὰ φτάσῃ σ' ἓνα μέλλον ποὺ τὸ ὀνειρεύεται παραδεισιακὸ καὶ δὲν λογαριάζει τὸν ἄνθρωπο σὰ συγκεκριμένην ὑπόσταση· τὸν διαλύει μέσα στὰ σχήματα καὶ στὶς ἀφαιρέσεις της. Ὁ intuitionisme καὶ ὁ existentialisme ποὺ τόσο ἔδαφος ἐκέρδισαν μετὰ τὸν πόλεμο στὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη, καθὼς καὶ οἱ ὀλοκληρωτικὲς ἰδεολογίες τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ ποὺ συγκινοῦν τὶς μάζες, ἐνσαρκώνουν τὸ πνεῦμα τοῦτο τὸ ρωμαντικὸ. Ἀντίθετο ρεῦμα εἶναι αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε (θέτοντας τὸ ζήτημα πολὺ σχηματικὰ καὶ σὲ ἀδρές γραμμὲς) κλασικὸ. Ἐδῶ ἔχομε τὴν αἴσθησι τοῦ συγκεκριμένου, τὴν προσήλωσι στὸ παρὸν καὶ προπάντων τὴν ἀναγνώρισι τοῦ «μέτρου» (μέτρον ἄριστον), δηλαδή τοῦ λογικοῦ κανόνα στὴν ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων καὶ στὴν ὀρθὴ διαμόρφωσι τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς συλλογικῆς. Σήμερα—με ὄλο ποὺ φαίνεται τοῦτο παράδοξο— ἡ ρωμαντικὴ τάση δίνει τὴν ἐντύπωσι ὅτι εἶναι ἡ μόνη θετικὴ. Γιατὶ ἡ προοπτικὴ τοῦ «μέτρου» ἐκφράζεται με μιὰν ἔντονη ἄρνησι— με τὴν ἄρνησι τοῦ παράλογου, τῶν ἀκροτήτων, τῆς «ὑπέρβασις» τοῦ παρόντος, τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ σὲ ὄλες τὶς μορφές του. Καὶ γιὰτὶ ἀκόμη ἀπ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ λείπει ἓνας οὐσιαστικὸς ἠθικὸς κώδικας, ἓνα καθαρὸ πολιτικὸ πρόγραμμα, μιὰ ἀληθινὴ «ἰδεολογία». Κ' ἔτσι, γιὰ τὴν ὥρα περιορίζεται στὸν ἀχάριστο καὶ ἐπικίνδυνο ρόλο τῆς ἄμυνας. Ποιά εἶναι ἡ προσωπικὴ γνώμη τοῦ κ. Camus, ρώτησε ὁ κ. Τσάτσος; Δὲν νομίζει ὅτι γιὰ νὰ βγεῖ ὁ πολιτισμὸς μας ἀπὸ τὴν κρίσι ποὺ περνάει σήμερα, μιὰ λύσι ὑπάρχει: νὰ γυρίσῃ στὸ πνεῦμα τὸ κλασικὸ, γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ τὸ μέτρο καὶ ἡ τάξι στὶς καταστάσεις τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς; Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ποιά θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ ἑλλη-

νισμοῦ (μὲ τὴν πλατύτερη σημασία τοῦ δρου) στὴν ἐπιβίωση τοῦ πολιτισμοῦ μας;

Ἡ ἀντιπαράταξη δύο ἀντίθετων ρευμάτων, τοῦ ρωμαντικοῦ καὶ τοῦ κλασικοῦ, ὡς σχῆμα ἐρμηνευτικὸ—ἀπάντησε ὁ Albert Camus—εἶναι πολὺ γοητευτικὴ. Μπορεῖ ὅμως νὰ ἐφαρμοστεῖ ὄχι μόνο στὸ δικό μας, ἀλλὰ στὴν ἱστορία ὄλων τῶν πολιτισμῶν. Ἡ ἔννοια τοῦ «μέτρου» τὸν βρίσκει—εἶπε—σύμφωνο, τόσο περισσότερο μάλιστα ὅσο ἡ ἔννοια αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν ἀξονα τῆς μεσογειακῆς προοπτικῆς καὶ τὸ θεμέλιο τοῦ ἀληθινοῦ οὐμανισμοῦ, δηλαδὴ τὴ βάση τῆς δικῆς του πίστης. Ὡς στάση ὅμως πνευματικὴ καὶ ὡς κανὼνας ζωῆς ἡ ἔννοια τοῦ μέτρου δὲν εἶναι διόλου ἀρνητικὴ. Γιατὶ «μέτρο» (ἔτσι ἄλλωστε φαντάζεται ὅτι θὰ τὸ ἀντιλαμβάνονταν καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος) δὲν σημαίνει τὴν ἀρνηση μιᾶς ἀντίφασης, ἀλλὰ τὴν ἀναγνώρισή της καὶ τὴν ἀπόφαση νὰ κρατηθεῖ κανεὶς σταθερὰ μέσα σ' αὐτήν. Εἶναι ἐπομένως στάση καὶ φόρμουλα ἡρωϊκῆ. Ποιὸ εἶναι τὸ σημερινὸ κλίμα τῆς Εὐρώπης, τὸ ξέρομε. Ὑπάρχει, χωρὶς ἀμφιβολία, μιὰ Εὐρώπη ἀτομιστικὴ, ἐγωιστικὴ, ποὺ ἐπαναπαύεται στὶς ἀνέσεις της, ποὺ δὲν ψηφίζει, ποὺ δὲν θέλει—μὲ δυὸ λέξεις—νὰ προεκταθεῖ ἱστορικὰ. Εἶναι ἡ Εὐρώπη τοῦ «μηδενισμοῦ». Ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ δική μας. Γιὰ μᾶς τὸ ἄτομο ὑπάρχει καὶ δικαιώνεται μέσα στὸ κοινωνικὸ σῶμα, καὶ ὄχι ἀποχωρισμένο ἀπ' αὐτό. Πρεσβεύομε τὴν ἀμοιβαιότητα, τὴ συνύφανση ὄλων μέσα στὴν κοινὴ μοῖρα. Τὴν «ἀμοιβαιότητα τῆς ὀδύνης». Τὴ σωτηρία μας θὰ τὴν ἀναζητήσουμε ὄχι ἔξω, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐμπειρία. Ὅχι μὲ βολικοὺς συμβιβασμοὺς οὔτε μὲ τὴν προβολὴ μόνο δικαιωμάτων. Δικαιώματα ὑπάρχουν ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν καὶ καθήκοντα. Ὅπως καὶ καθήκοντα ἐκεῖ ὅπου θὰ ὑπάρξουν καὶ δικαιώματα. Γνωρίζομε τὶς ἀκρότητες τοῦ ἐγκλήματος. Θὰ τὶς ξεπεράσουμε συμπλέκοντας τὰ δικαιώματα ποὺ προβάλλομε μὲ τὰ καθήκοντα ποὺ θεμελιώνουν αὐτὰ τὰ δικαιώματα. Ἡ φόρμουλά μας δὲν εἶναι μιὰ «ἀνετη ἰσορροπία» (equilibre confortable), ἀλλὰ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ σωτηρία. Θὰ σωθεῖ μόνον ὁποῖος θάχει τὸ ἀγωνιστικὸ θάρρος. Μὲ ὄλο ποὺ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀκόμα πολὺ αἰσθητό, ὑπάρχουν στὸ σημερινὸ κόσμο (πρόστεσε ὁ κ. Camus) οἱ ζωντανοὶ φορεῖς αὐτῶν τῶν ἰδεῶν. Εἶναι βέβαια σκόρπιοι καὶ ἀνίσχυροι. Ἀλλὰ γρήγορα θὰ πληθύνουν καὶ θὰ δυναμώσουν. Ὁ σπόρος ἔχει πέσει· κάποτε θὰ δώσει τοὺς καρπούς του. Καὶ ὁ σπόρος αὐτὸς μακρινὴ ἀλλὰ βέβαιη προέλευση ἔχει τὶς φωτεινὲς ἰδέες τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ: «αὐτὸ ἔσεῖς τὸ ξέρετε καλύτερα ἀπὸ μένα».

* * *

Παρεμβαίνοντας στὴ συζήτηση ὁ κ.

Γιῶργος Θεοτοκάς ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας. Πρωτύτερα θέλησε νὰ διασαφήσει περισσότερο τὸ θέμα τῶν ἐξελίξεων τῆς τεχνικῆς ποὺ ἀπασχόλησε τοὺς προηγούμενους ὁμιλητές. Ζοῦμε, εἶπε, σὲ μιὰν ἐποχὴ ἐντατικοῦ βιομηχανισμοῦ, ἐξελιγμένης τεχνολογίας. Οὔτε ἐπιτρέπεται οὔτε ὠφελεῖ νὰ καταδικάζομε γιὰ τοῦτο τὸν αἰῶνα μας. Γιατὶ ἡ τεχνικὴ μὲ τὴν αὐξουσα πρόοδό της εἶναι ἓνα γεγονός ἀναπόφευκτο, ἀλλὰ καὶ εὐκαίριο, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὸ μόνον τρόπο νὰ ἐλαφρώσουμε τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὸ μόχθο τῆς ζωῆς. Τί νόημα ἔχει νὰ νοσταλοῦμε σὰν τοὺς ρωμαντικοὺς τὴν ἐπιστροφή σ' ἓνα καθεστῶς ποὺ ἀνήκει ὀριστικὰ καὶ ἀνέκκλητα στὸ παρελθόν; Ἀντίθετα, χρέος ἔχομε νὰ δεχτοῦμε τὴν πραγματικότητα ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ, καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ δαμάσουμε τὶς δυνάμεις ποὺ διαρκῶς ἀπελευθερώνει ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη. Νὰ τὶς ἐναρμονίσουμε μεταξὺ τους καὶ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη φύση. Τὸ πρόβλημα γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ εἶναι ἄλλο. Μπορεῖ νὰ τεθεῖ μὲ τὴ μορφή τοῦ ἐξῆς ἐρωτήματος: Εἶναι δυνατόν ἡ Εὐρώπη μὲ τὴ σημερινὴ πολιτικὴ μορφή της νὰ ἐπιζήσει καὶ νὰ παίξει ἀκόμη ρόλο ἱστορικό; Ἡ δική μου ἀπάντηση—συνέχισε ὁ κ. Θεοτοκάς—εἶναι ἀπερίφραστα: Ὅχι! Ἡ Εὐρώπη κομματιασμένη σὲ 20 περίπου μικρὰ καὶ μεγάλα κράτη ποὺ ὑπερασπίζονται μὲ πείσμα τὴν αὐθυπαρξία τους καὶ ἐπιμένουν στὴν ἐγωκεντρικὴ πολιτικὴ τους, ἔχει ξεπεραστεῖ ἀπὸ τὶς σημερινὲς μορφές τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὶς δρῶσες ἱστορικὲς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς μας. Ὅχι, φυσικά, ὡς πνεῦμα, ὡς τάλαντο, ὡς ἱκανότητα διανοητικὴ, ἀλλὰ ὡς πολιτικὴ ὀργάνωση δὲν βρίσκεται πιά στὴν κλίμακα τῆς σύγχρονης τεχνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς προόδου. Σήμερα μόνον πολὺ μεγάλα κράτη μποροῦν νὰ σταθοῦν καὶ νὰ προκόψουν, ὅπως οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, ἡ Ρωσία καὶ ἐνδεχομένως ἡ Κίνα. Μπήκαμε (ἄς μὴ τὸ ξεχνοῦμε) σὲ μιὰ νέα ἱστορικὴ περίοδο, στὴν «ἀτομικὴ», καὶ εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀτμομηχανῆς. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐξακολουθοῦμε νὰ διατηροῦμε μορφές πολιτικῆς ὀργάνωσης ἀσυμβίβαστες μὲ τὸ βαθύτερο πνεῦμα τῆς νέας ἱστορικῆς περιόδου. Ἡ Εὐρώπη θὰ ἐπιζήσει μόνον ἂν οἱ κρατικὲς μονάδες, ποὺ τὴν ἀποτελοῦν σήμερα, συγχωνευθοῦν ἠθικὰ καὶ ὀλικὰ σὲ μιὰ συμπαγῆ ἐνότητα, ἱκανὴ μὲ τὴ συνοχὴ καὶ μὲ τὸ μέγεθός της νὰ κρατήσῃ τὴ θέση της μέσα στὸν παγκόσμιο στίβο καὶ νὰ περισώσῃ τὸν πολιτισμὸ της. Αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἐλπίδα. Ἀδύνατο νὰ προχωρήσουμε, ἂν δὲν λύσουμε τὸ πρόβλημα τοῦτο. Τί γνώμη ἔχει ἀπάνω στὸ ζήτημα τοῦτο ὁ κ. Camus; Τὸν ἐρωτᾷ ὁ κ. Θεοτοκάς, γιατί πιστεύει ὅτι ἐνιαία

Εὐρώπη χωρὶς τὴ Γαλλία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει.

Ἀπαντώντας ὁ Albert Camus ἐδήλωσε ὅτι κατὰ βάθος συμφωνεῖ μὲ τὸν τρόπο πού ἐτέθηκε τὸ ζήτημα. Ἐχει μόνο μιὰν ἐπιφύλαξη. Ἐκθέτει πρῶτα τὰ σημεῖα πού τὸν βρίσκουν ἐντελῶς σύμφωνο. Ἀπὸ τὴ στιγμή, λέγει, πού μπορεῖ κανεὶς μέσα σὲ τρεῖς μόνο ὧρες νὰ βρῆται ἀπὸ τὴ Ρώμη στὸ Παρίσι, αὐτὸ τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς τῆς σημερινῆς Εὐρώπης μὲ τὸ πλῆθος τῶν «κυρίαρχων» κρατῶν τῆς εἶναι ἀπαράδεκτο καὶ ἱκανὸ μόνο νὰ βάζει σὲ ἔγνοιες καὶ στενοχώριες τοὺς ταξιδιωτὲς καὶ τοὺς τελωνειακοὺς ὑπαλλήλους... Τοῦτο εἶναι μιὰ παραπάνω ἀπόδειξη ὅτι οἱ «ἰδεολογίες» μας βρίσκονται, σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη πού πήραν σήμερα τὰ πράγματα, σὲ καθυστέρηση τουλάχιστον 100 ἐτῶν. Γενικὰ ἡ σκέψη ἀπάνω στὰ πολιτικὰ θέματα ἔχει ἐδῶ στὴν Εὐρώπη «ἐπαρχιώτικο» χαραχτήρα: ὑπάρχει μιὰ σκέψη «Παρισιοῦ», μιὰ σκέψη «Ἀθηνῶν» κ. ο. κ. Ὡστόσο οἱ δυσκολίες, γιὰ νὰ ὑπερνικηθεῖ ἡ ἐπιμονὴ τῶν κατὰ μέρος κρατῶν στὰ κυριαρχικά τους δικαιώματα, εἶναι μεγάλες. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι εἶναι ἀκόμη πολὺ νωπὲς οἱ πληγὲς τοῦ τελευταίου πολέμου καὶ ὅτι στὴν ἐσωτερικὴ ἔνωση (fusion) διαφορετικῶν ἐθνικῶν ομάδων ἀντιστέκονται πολλὰ ψυχολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐμπόδια. Παρὰ ταῦτα εἶναι ἀνάγκη ἡ Εὐρώπη ν' ἀποτελέσει μιὰ συμπαγῆ ἐνότητα, ὅπου τὸ Παρίσι, ἡ Ἀθήνα, ἡ Ρώμη, τὸ Βερολίνο κτλ. θὰ εἶναι ἐστίες τῆς ἴδιας κοινότητας. — Ὅσο γιὰ τὴν ἐπιφύλαξη: δὲν νομίζει, εἶπε ὁ κ. Camus, ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε, ἀν δὲν λυθεῖ τὸ πρόβλημα τοῦτο. Οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῆς Γερμανίας οἰκοδομοῦσαν ἀπάνω στὴν ἰδέα τῆς ἐθνικῆς τους ἐνότητας, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν πραγματοποίησή της. Ὁ ἱστορικὸς ρόλος τῶν συγγραφέων εἶναι νὰ ἐπηρεάζουν τοὺς συγχρόνους των καὶ νὰ ἐπιταχύνουν τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις.

Στὴν παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Albert Camus, ὁ κ. Γ. Θεοτοκᾶς ἔδωσε τὴν ἐξήγηση ὅτι λέγοντας πῶς πρέπει πρῶτα νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐννοοῦσε νὰ λυθεῖ «μέσα στὴ συνείδηση» τῶν εὐρωπαίων ἡγετῶν, ὄχι στὴν πράξη — καὶ ἡ συζήτηση προχώρησε σὲ νέες ἰδέες.

Ὁ κ. Φαίδων Βεγλερῆς ἔθεσε τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς «ἐλευθερίας» μὲ τὴ «δικαιοσύνη». Ἡ ἐννοια, εἶπε, τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας ἔχει μακρὰν ἱστορία μέσα στὸν κύκλο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν συμβαίνει ὁμοίως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν ἐννοια τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης πού ὡς ἐπιταχτικὸ αἶτημα ἔχει διατυπωθεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα. Μὲ τὴν προβολή του καὶ μὲ τὶς γε-

νικότερες ἐξελίξεις πού σημειώθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια, ἄρχισε νὰ γίνεται αἰσθητὴ μιὰ βαθύτερη κρίση. Ἡ κρίση αὐτὴ ἔχει τὸν πεσσιμιστικὸ τόνο τῆς, ὡς συνείδηση τῆς σοβαρότητας τῶν δυσκολιῶν, καὶ κάποτε ἕνα τόνο ὑπερβολικῆς αἰσιοδοξίας, ὅταν ἀπὸ ἀφέλεια ἢ ἀπὸ ἄγνοια προβάλλονται λύσεις πού φτάνουν στὸ ἀποτέλεσμα μὲ τὴν ἀπάλειψη πότε τοῦ ἐνός ὁρου τοῦ προβλήματος, πότε τοῦ ἄλλου. Εὐτυχῶς παρὰ τὴν κάμψη πού παρουσιάζεται ἐδῶ κ' ἐκεῖ, στίς μάζες καὶ στὰ ἡγετικά στελέχη, ὑπάρχουν σήμερα «μεγάλες συνειδήσεις» πού ἀντιμετωπίζουν μὲ γενναιότητα τὸ θέμα καὶ ἀγωνίζονται νὰ βγάλουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο. Τὸ φαινόμενο τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν παρήγορη ἐνδειξη ὅτι (ἐὰν δὲν αὐτοκτονήσει ὁ κόσμος μὲ ἕνα νέο ἐξολοθρευτικὸ πόλεμο) δὲ θ' ἀργήσει νὰ γνωρίσει νέαν ἀνθησὴ ὁ πνευματικὸς μας πολιτισμὸς.

Πολὺ ὀρθὰ — παρατήρησε ὁ Albert Camus — συσχετίζονται τόσο στενὰ οἱ ἰδέες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ Δύση σήμερα θέτει τὴν ἐλευθερία πάνω ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη· ἀντίθετα ὁ ἀνατολικὸς συνασπισμὸς θέτει τὴ δικαιοσύνη πάνω ἀπὸ τὴν ἐλευθερία. Καὶ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι ἀπαράδεκτο. Ἀντιστρατεύεται καὶ στὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ στὸ νόημα τῆς ἱστορίας. Οἱ δύο ἰδέες ἔχουν ἰσοτιμία καὶ ἀμοιβαιότητα μεταξύ τους, καὶ πρέπει νὰ συνυφανθοῦν μέσα στὴν ἴδια ἰσόρροπη σύνθεση. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἔχει τὸ ὄριό της στὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, δηλ. στὴν ἀναγνώριση τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἄλλου καὶ στὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη. Καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἔχει τὸ ὄριό της στὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, δηλαδή στὴν παραδοχὴ τῆς ἀρχῆς: τὸ ἄτομο νὰ διατηρεῖ τὴν ὑπόστασή του μέσα στοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας. Ἀπεριόριστη ἡ ἐλευθερία καταντᾷ στὴν αὐθαιρεσία· τὸ ἴδιο καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, ἀπεριόριστη μεταπίπτει στὴν ἀδικία.

Ἡ συζήτηση γενικεύτηκε κατόπι καὶ ἀπλώθηκε, πέρα ἀπὸ τὸ κύριο θέμα, τῆς τύχης δηλαδή τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, καὶ σὲ ἄλλα ἀκόμη ζητήματα, ἄσχετα μὲ αὐτὸ (ἐρωτήσεις τῶν κυρίων Χ. Θεοδωρίδη, Weld, Χατζηκυριάκου - Γκίκα κ. ἄ.), ὅπου ὁμοίως οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Γάλλου συγγραφέα, μὲ ἐτοιμότητα καὶ εὐστοχία δοσμένες, εἶχαν πάντοτε πολὺ ἐνδιαφέρον. Δὲν θὰ παραθέσω καὶ αὐτές. Γιατὶ σκοπὸς τοῦ σημειώματός μου δὲν εἶναι νὰ δοθεῖ μὲ πληρότητα πρακτικοῦ ἢ περίληψη τῶν συζητήσεων, ἀλλὰ νὰ σχηματίσει ὁ ἀναγνώστης μιὰν εἰκόνα τῶν ἰδεολογικῶν προσανατολισμῶν ἐνός ἀπὸ τοὺς πρὶν σημερινοὺς ἐκπρόσωπους τῆς σύγχρονης

Γαλλικῆς σκέψης ἀπάνω σ' ἓνα πολὺ σοβαρὸ ζήτημα τοῦ καιροῦ μας*. Ὁ Albert Camus (συμπαθητικὸ, ἰσχυρὸ, τραβηγμένο πρόσωπο, μὲ μάτια ποὺ ἀναδίνουν τὸ ἔσωτερικὸ φῶς τῆς συλλογῆς) ἀπαντοῦσε τὸ βράδυ ἐκεῖνο μὲ εὐκολία καὶ ἀκρίβεια. Ὁ λόγος του, διανθισμένος ἀπὸ χιούμορ (κάποτε σκληρό), ζεσταινόταν ὅταν ἀγγιζε τὰ κρίσιμα σημεία, καὶ ἔπαιρνε τὸν παλμὸ τοῦ πάθους. Ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι μιλοῦσε γιὰ ἓνα πρόβλημα ποὺ τὸν ἔχει πολὺ βασανίσει, ποὺ γι' αὐτὸν εἶναι ὑπόθεση ζωῆς. Αὐτὴ ἡ γενεὰ τῶν Γάλλων λογοτεχνῶν ποὺ ὠρίμασε ἀπάνω στὰ δεινὰ τοῦ τελευταίου πολέμου περνώντας μέσ' ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἀναταραχὴ τῆς κατοχῆς, τῆς ἀντίστασης

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Ἀνδρέα Ἐμπειρικό που, καθὼς ἀποτύπωσε μὲ μαγνητόφωνο ὁλόκληρη τὴ συζήτηση τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, μὲ βοήθησε πολὺ στὴν ἀκριβῆ ἀπόδοση τοῦ νοήματος τῶν ἐρωταποκρίσεων.

καὶ τῆς μεταπολεμικῆς σύγχυσης, ἔχει μιὰν ἀσυνήθιστη σοβαρότητα. Οἱ προσβολές, ὁ πόνος, οἱ ἀπογοητεύσεις ἔκαναν πικρὸ τὸ λόγο της, ἀλλὰ καὶ ὕψωσαν τὴν ἔσωτερικὴ της θερμοκρασία, τῆς ἔδωκαν ἓνα ἰσχυρὸ, βασανιστικὸ συναίσθημα εὐθύνης καὶ τὴν ἔκαναν νὰ μὴν παίξει πιά, ἀλλὰ νὰ παλεύει μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Σ' αὐτὴ τὴ γενεὰ ἀνήκει καὶ ὁ Albert Camus: μέσα στὰ τελευταῖα 15 χρόνια ἔδωσε καὶ πῆρε τὸν ἑαυτό του ἀπὸ διασταυρωνόμενες καὶ ἀντιτιθέμενες προσδοκίες καὶ πεποιθήσεις. Τώρα αἰσθάνεται πιά ὅτι ἀρχίζει νὰ πατάει σὲ κάπως στερεὸ ἔδαφος. Εἶναι μιὰ τίμια καὶ θαρραλέα συνείδηση «ἐν ἐξεγέρσει», ἓνας homme révolté (ἔτσι ἐπιγράφει τὸ τελευταῖο βιβλίο του) ποὺ ξέρει πιά ὅτι τὰ κόκκαλα τῆς κοινωνίας μας σπάσανε, ἀλλὰ βλέπει ὅτι πάνε νὰ κολλήσουν στραβὰ καὶ κραυγάζει γιὰ νὰ μὴ γίνεῖ ἓνα νέο, ἀνεπανόρθωτο κακό.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

*

ΑΔΕΡΦΟΥΛΕΣ... ΑΔΕΡΦΟΥΛΕΣ...

Ἀδερφοῦλες, ἀδερφοῦλες,
πῶς βρεθήκατε
μὲς στὴν παγωνιά τῆς νύχτας
καὶ σι' ἀγιάζι;
Τὰ ρόδα
μαραθῆκανε στοὺς κόρφους σας
καὶ σι' ἀκροδάχτυλά σας
οἱ βιολέτες ἀνθίσανε
πασίχαρες.
Ἀδερφοῦλες, ἀδερφοῦλες,
ἀδερφοῦλες μου
τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ πόνου.

Ἀδερφοῦλες, ἀδερφοῦλες,
στὸ ἄγριο σύνορο
τῶν δυὸ κόσμων
τὸ ψηλὸ
τ' ὄροσημο καρφώσατε
καὶ σταθήκατε
βιγλατόρισσες
τῆς πίκρας καὶ τῆς ἄρνησης.
Ξεριζώσατε
τις ρίζες τῶν ἐρώτων σας
καὶ σκορπίσατε
φύλλα, καρπούς καὶ λούλουδα
στοὺς τέσσερις ἀνέμους.
Ἀδερφοῦλες, ἀδερφοῦλες,
ἀδερφοῦλες μου
τῆς παγωνιάς, τοῦ μόχθου

τῆς ἀπόγνωσης.

Ἀδερφοῦλες, ἀδερφοῦλες,
ποῦν ἢ λήκυθος;
καὶ ποῦναι
τὸ κρυστάλινο
διαμαντιοποίηλιτο
κροντήρι,
σταθήκατε
καταμεσίς στὸ δρόμο
νὰ κοιτάζετε
μὲ τὰ μεγάλα μάτια σας
τ' ἀδάκρυτα
τὰ μύρια τους κομάτια
μὲ κατάπληξη
νὰ λαμπυρίζουνε
ρουμπίνια ἀμάζευτα στοὺς δχθους.
Καὶ τὸ πιετό,
τοῦ πάθους,
τῆς παραδοχῆς,
χαμένο
μὲς στὰ τρίτσιρατα
χυμένο.
Ἀδερφοῦλες, ἀδερφοῦλες,
ἀδερφοῦλες μου,
στὴν ἴδιαν ἄλυσσο
δεμένη εἶμαι
μαζί σας! . . .

ΛΙΛΑ ΚΑΡΑΚΑΛΟΥ - ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ